सव्य आङ्गिरसः। इन्द्रः । जगती, ६, ८-९, ११ त्रिष्टुप्।

मा नो॑ अ॒स्मिन्म॑घवन्पृ॒त्स्वंह॑सि न॒हि ते॒ अन्तः॒ शव॑सः परी॒णशे॑।

अक्र॑न्दयो न॒द्यो॒३॒॑ रोरु॑व॒द्वना॑ क॒था न क्षो॒णीर्भि॒यसा॒ समा॑रत॥ १ ॥०५४ ॥०१

अस्मिन् अंहसि पृत्सु- एतेषु पापमययुद्धेषु । नः- अस्मान् । मा- मा योजय । धर्मयुद्धेष्वेव अस्मान् प्रेरयेति भावः । ते- भवतः । शवसः- बलस्य । अन्तः- अवसानम् । नहि परीणशे- न कोपि व्याप्तुं शक्नोति । रोरुवत्- नदन् । नद्यः- नदीः । वना- तत्सम्बन्धीन्युदकानि । मूलशक्तिप्रवाहानिति भावः । अक्रन्दयः- शब्दयसि । चालयसीति भावः । चालनादेव शब्दो भवति । क्षोणीः- भूमिकाः । कथा- त्वामृते केन प्रकारेण । भियसा- भयेन । न समारत- न सङ्गता भवेयुः ॥१ ॥

अर्चा॑ श॒क्राय॑ शा॒किने॒ शची॑वते शृ॒ण्वन्त॒मिन्द्रं॑ म॒हय॑न्न॒भि ष्टु॑हि।

यो धृ॒ष्णुना॒ शव॑सा॒ रोद॑सी उ॒भे वृषा॑ वृष॒त्वा वृ॑ष॒भो न्यृ॒ञ्जते॑॥ १ ॥०५४ ॥०२

यः। धृष्णुना- शत्रुधर्षकेन। वृषत्वा- वर्षणसामर्थ्येन। शवसा- बलेन। उभे रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। वृषा- वर्षकः। वृषभः- देववृषभः। न्यृञ्जते- प्रसाधयति। न्यृञ्जतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः। शक्राय- तस्मै सामान्यशक्तिमते। शाकिने- विशेषशक्तिमते। शचीवते- प्रज्ञावते। इन्द्राय। अर्च- नमस्कुरु। शृण्वन्तम्- अस्मन्मन्त्रं आकर्णयन्तम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। महयन्- पूजयन् वर्धयन्। अभि- अभितः। स्तुहि- स्तोत्रं कुरु ॥२ ॥

अर्चा॑ दि॒वे बृ॑ह॒ते शू॒ष्यं१॒॑ वचः॒ स्वक्ष॑त्रं॒ यस्य॑ धृष॒तो धृ॒षन्मनः॑।

Dr. Rangaji

बृहच्छ्रवा असुरो बर्हणा कृतः पुरो हरिभ्यां वृषभो रथो हि षः॥ १ ॥०५४ ॥०३

बृहते- महते। दिवे- आकाशभूताय। शूष्यम्- साधु। वचः- वाचम्। अर्च- उदीर्य नमस्कुरु। यस्य। धृषतः- शत्रुधर्षकस्य। स्वक्षत्रम्- स्वतःसिद्धवीर्यसंपन्नम्। धृषत्- शत्रुधर्षकम्। मनः- चित्तमस्ति। बृहच्छ्रवाः- स इन्द्रः चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणानुभवसंपन्नः। असुरः- प्राणदः। बर्हणा- शत्रुनिबर्हयिता। हरिभ्याम्- आकर्षणशक्तिप्रतीकाश्वाभ्याम्। पुरः कृतः- पुरतः स्थितः। वृषभः- वर्षकः। रथो हि- लक्ष्यप्रापकगतिभूतः खलु ॥३॥

त्वं दिवो बृहतः सानु कोपयोऽव त्मना धृषता शम्बरं भिनत्।

यन्मायिनो व्रन्दिनो मन्दिना धृषच्छितां गभस्तिमशनिं पृतन्यसि॥ १ ॥०५४ ॥०४

यत्- यदा। मायिनः- मिथ्याज्ञानवतः। व्रन्दिनः- समूहान्। धृषत्- शत्रुधर्षकेन। मन्दिना- हर्षेण। शिताम्- तीक्ष्णाम्। गभस्तिम्- ज्वलन्तीम्। अशनिम्। पृतन्यसि- प्रयुज्य युद्धं कर्तुमिच्छसि। तदा। त्वं। बृहतः- महते। दिवः- चिदाकाशाय। सानु- गिरिशिखरं जडप्रतीकम्। कोपयः- अकोपयः। कुप कोपे। धृषता- शत्रुधर्षकेन। त्मना- आत्मना। शम्बरम्- जडप्रतीकमेघसङ्घातम्। शम्बरशब्दो मेघनामसु पठितः। अवाभिनत्- बिभेदिथ ॥४॥

नि यद्वृणक्षि श्वसनस्य मूर्धनि शुष्णस्य चिद्व्रन्दिनो रोरुवद्वना।

प्राचीनेन मनसा बर्हणावता यदद्या चित्कृणवः कस्त्वा परि॥ १ ॥०५४ ॥०५

यत्- यस्मात् कारणात्। शुष्णस्य- शोषकस्य। व्रन्दिनः- जडसमूहस्य। मूर्धनि- ऊर्ध्वे स्थितस्य। श्वसनस्य- प्राणस्य। वना- अपः। आधारशक्तिप्रवाहान्। नि- नितराम्। वृणक्षि- जडबन्धादावर्जयसि। वृजी वर्जने। यत्- यत्कारणेन। बर्हणावता- जिगीषावता। प्राचीनेन मनसा-

Dr. Rangaji

प्रकर्षगन्तृचित्तेन। अद्य- इदानीम्। कृणवः- सर्वं वीर्यं करोषि। तत्कारणेन त्वा परिभवतोऽभ्यधिकः। कः- कोस्ति ॥५॥

त्वमाविथ नर्यं तुर्वशं यदुं त्वं तुर्वीतिं वय्यं शतक्रतो।

त्वं रथमेतशं कृत्व्ये धने त्वं पुरो नवतिं दम्भयो नव॥ १ ॥०५४ ॥०६

नर्यं- नेतृगुणसंपन्नम्। तुर्वशम्- क्षिप्रकारिणम्। तुर्वीतिम्- आवरणहिंसकम्। वय्यम्- जानन्तम्। यो वयते जानाति तमिति दयानन्दः। यदुम्- याज्ञिकम्। यजते इति यदुरिति शब्दकल्पद्रुमे। नियतं वा। यम उपरमे। आविथ- ररक्षिथ। शतक्रतो- प्रज्ञायां बहुभूमिकायुक्त। त्वम्। धने। कृत्व्ये- संपद्यमाने सति। एतशम्- प्राणप्रतीकमश्वम्। रथम्- लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकवाहनम्। आविथ। त्वम्। नव नवतिं पुरः- बहुबन्धनानि। दम्भयः- बिभेदिथ ॥६॥

स घा राजा सत्पतिः शूशुवज्जनो रातहव्यः प्रति यः शासमिन्वति।

उक्था वा यो अभिगृणाति राधसा दानुरस्मा उपरा पिन्वते दिवः॥ १ ॥०५४ ॥०७

सः। घा- एव। राजा- शासकः। सत्पतिः- सत्तापालकः। शूशुवत्- आत्मानं वर्धयति। यो जनः। प्रति- इन्द्रं प्रति। रातहव्यः- दत्तहविष्कः सन्। शासनम्- इन्द्रस्यानुशासनं धर्मम्। इन्वति- व्याप्नोति। इवि व्याप्तौ। उक्था- मन्त्रान्। वा। यः। अभिगृणाति- अभिजपति। अस्मा- अस्मै। दानुः- दाता इन्द्रः। राधसा- समृद्ध्या वृद्ध्या वा। दिवः- आकाशात्। उपरा- मेघान्। उपरो मेघो यास्कमते। पिन्वते- सेचयति। दोग्धीति भावः। मेघाज्जलदोहनं जडनिहितचैतन्यदोहनमेवाध्यात्मिके ॥७॥

असमं क्षत्रमसमा मनीषा प्र सोमपा अपसा सन्तु नेमे।

Dr. Pangani

ये त इन्द्र ददुषो वर्धयन्ति महि क्षत्रं स्थविरं वृष्ण्यं च॥ १ ॥०५४ ॥०८

क्षत्रम्- भवतो राजन्यधर्मः। असमम्- अप्रतिमः। मनीषा- भवतश्चित्तशक्तिः। असमा। इन्द्र- ईशनशील। ये। ददुषः- दायकाः। महि- भवतो महत्। स्थविरम्- उत्तमम्। वृष्ण्यम्- वर्षकम्। क्षत्रम्- राजन्यधर्माख्यवीर्यम्। वर्धयन्ति- मन्त्रैर्वर्धयन्ति। ते। नेमे सोमपाः- इमे रसपूर्णा उपासकाः। अपसा- भवदनुस्यूतकर्मणा। सन्तु- भवन्तु ॥८॥

तुभ्येदेते बहुला अद्रिदुग्धाश्चमूषदश्चमसा इन्द्रपानाः।

व्यश्नुहि तर्पया कामममेषामथा मनो वसुदेयाय कृष्व॥ १ ॥०५४ ॥०९

एते- इमे। बहुलाः- बहवः। अद्रिदुग्धाः- जडनिहितत्वादेव जडनिष्पन्नाः। अद्रिर्जडप्रतीकः। चमूषदः- द्यावापृथिव्यन्तर्गताः। चमू द्यावापृथिव्यौ निघण्टौ। चमसाः- उत्तमभोगाः। चम्यन्ते भक्ष्यन्ते इति चमसाः। इन्द्रपानाः- इन्द्रानुभवयोग्याः। रसाः। तुभ्य- तुभ्यमुपकल्पिताः। एषाम्- एतेषामुपासकानाम्। कामम्- अभिलाषम्। तर्पय। व्यश्नुहि- रसेषु व्याप्नुहि। अथ- अनन्तरम्। मनः- चित्तम्। वसुदेयाय- चित्तवृत्तिस्तम्भानुग्रहदानाय। वसु स्तम्भे। कृष्व- कुरु ॥९॥

अपामतिष्ठद्धरुणह्वरं तमोऽन्तर्वृत्रस्य जठरेषु पर्वतः।

अभीमिन्द्रो नद्यो वव्रिणा हिता विश्वा अनुष्ठाः प्रवणेषु जिघ्नते॥ १ ॥०५४ ॥१०

अपाम्- उदकानाम्। आधारशक्तिप्रवाहाणाम्। धरुणह्वरम्- धारानिरोधकम्। तमः- अन्धकारमयः। पर्वतः- गिरिर्मेघो वा जडप्रतीकः। वृत्रस्य- आवरणशक्तेः। अन्तर्जठरेषु- अन्तः। अतिष्ठत्- आसीत्। ईम्- इमाः। नद्यः- नदीः। वव्रिणा- आवरणशक्त्या। हिताः- पिहिताः। विश्वा

Dr. Ranganji

अनुष्ठाः- सर्वा साध्वनुष्ठानमयीः। इन्द्रः- जितेन्द्रियः। अभि- अभितः। प्रवणेषु- तद्योग्येषु तत्पात्रेषु वा कोशेषु निम्नेषु। जिघ्नते- पातितवान्॥१०॥

स शेवृधमधि धा द्युम्नमस्मे महि क्षत्रं जनाषाळिन्द्र तव्यम्।

रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन्राये च नः स्वपत्या इषे धाः॥ १॥०५४॥११

सः- तादृशः। इन्द्रः। त्वम्। अस्मे- अस्मासु। शेवृधिम्- चित्तशान्त्यां वृद्धम्। द्युम्नम्- ज्योतिः। धाः- धारय। इन्द्र। महि- महत्। जनाषाट्- जनसहनशीलम्। तव्यम्- बलयुक्तम्। क्षत्रम्- राजन्यधर्मम्। धाः- अस्मासु धारय। मघोनः- संपद्वन्। सूरीन्- ज्योतिषा ज्ञानेन युक्तान्। नः- अस्मान्। रक्ष- पालय। राये- दानयोग्ये धने। स्वपत्यै इषे- धर्मसन्तत्येषणायै। सुपुत्रैषणायै। नः- अस्माकम्। धाः- सुमार्गं धारय। अस्मान् दानयोग्यधनैषणासंपन्नान् सुपुत्रैषणासंपन्नान् कुर्वित्यर्थः॥११॥

Dr. Rangani